

**Mavzu:BOZOR IQTISODIYOTINING DAVRIY RIVOJLANISHI.
ISHSIZLIK**

Urinboyeva Yulduz Pirmazarovna - i.f.f.dok.,dotsent

Xudoyqulov Suxrob Olimjon o'g'li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotasiya: Ushbu amaliy ishda bozor iqtisodiyotining davriy rivojlanishi va ishsizlik haqida ma'lumotlar hamda ushbu mavzuga oid savollar tuzilgan.

Аннотация: В данном тематическом исследовании содержится информация о циклическом развитии рыночной экономики и безработице, а также вопросы на эту тему.

Annotation: This case study contains information on the cyclical development of the market economy and unemployment, as well as questions on this topic.

Kalit so'zlar: Bozor iqtisodiyoti, Davriy rivojlanish, Ishsizlik.

Ключевые слова: Рыночная экономика, Циклическое развитие, Безработица.

Key words: Market economy, Cyclical development, Unemployment.

Bozor iqtisodiyoti – murakkab va dinamik tizim bo'lib, uning rivojlanishi turli davriy bosqichlardan iborat. Ushbu iqtisodiy sikllar jamiyat hayotiga, ishlab chiqarish jarayoniga, bandlik darajasiga va umumiy iqtisodiy barqarorlikka bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ishsizlik esa bozor iqtisodiyotining ajralmas qismi bo'lib, har qanday mamlakatda uchraydigan muhim muammolardan biri hisoblanadi. Bozor iqtisodiyotining rivojlanishi va ishsizlik bir-biriga bog'liq jarayonlar bo'lib, davlatning to'g'ri iqtisodiy siyosati orqali ularning salbiy oqibatlarini kamaytirish mumkin. Iqtisodiy o'sish va pasayish tabiiy jarayon bo'lsa-da, hukumat va jamiyat ushbu jarayonlarga tayyor bo'lishi, hamda ularga moslashish yo'llarini topishi kerak. Ishsizlik esa faqat iqtisodiy muammo emas, balki ijtimoiy muammolarni ham keltirib chiqaradigan omildir. Shuning uchun ishsizlik darajasini kamaytirish bo'yicha aniq va

uzoq muddatli strategiyalar ishlab chiqish zarur. Bozor iqtisodiyoti o'z tabiatiga ko'ra davriy rivojlanish xususiyatiga ega bo'lib, uning o'sish va pasayish bosqichlari muntazam ravishda takrorlanib turadi. Ushbu iqtisodiy sikllar mehnat bozori, narxlar barqarorligi, investitsiyalar va umumiy iqtisodiy barqarorlikka bevosita ta'sir qiladi. Ishsizlik esa ushbu jarayonning muhim qismi bo'lib, iqtisodiy sikllarning turli bosqichlarida turlicha shakllanadi. Har qanday bozor iqtisodiyotida muhim muammolardan biri ishsizlik va iqtisodiy pasayishning oldini olishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishdir. Ba'zan davlat aralashuvi bozor mexanizmlarining tabiiy rivojlanishiga halal berishi mumkin, ammo to'g'ri tartibga solinmagan iqtisodiyot turg'unlik, kambag'allik va ijtimoiy beqarorlikka olib kelishi ehtimoli yuqori.

Bozor Iqtisodiyotining Sikllari va Davriy Rivojlanishi

Iqtisodiy sikllar – iqtisodiyotning rivojlanish va pasayish jarayonlarini o'z ichiga olgan takrorlanuvchi bosqichlardir. Ular odatda quyidagi bosqichlardan iborat:

O'sish (ekspansiya) – iqtisodiyotning barqaror o'sishi, ishlab chiqarish hajmining ortishi, bandlik darajasining oshishi va aholi daromadlarining ko'payishi.

Cho'qqi (pikl) – iqtisodiyot o'sishning eng yuqori darajasiga yetgan bosqich, lekin talabning haddan tashqari oshishi natijasida narxlarning keskin ko'tarilishi kuzatilishi mumkin.

Pasayish (retsessiya) – talabning pasayishi, ishlab chiqarishning qisqarishi va ishsizlikning oshishi kuzatiladigan davr.

Tubanlik (depressiya) – iqtisodiy faollikning eng past darajaga tushishi, ishsizlikning eng yuqori darajaga chiqishi va ishlab chiqarishning minimal darajaga kamayishi. Bu sikllar tabiiy ravishda yuz beradi va iqtisodiy o'sishni barqarorlashtirish uchun davlatning aralashuvi zarur bo'ladi. Rivojlangan davlatlarda ushbu sikllarning salbiy ta'sirini kamaytirish bo'yicha ilg'or tajribalar to'plangan. Masalan, AQShda Federal Rezerv tizimi (Markaziy bank) foiz stavkalarini oshirish yoki kamaytirish orqali iqtisodiy faollikni tartibga soladi. Rivojlanayotgan davlatlarda esa iqtisodiy pasayish davrida davlat tomonidan subsidiyalar berish, sarmoyalarni jalb qilish va ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash kabi chora-tadbirlar qo'llaniladi. Bozor

iqtisodiyotining ushbu davriy rivojlanishi tabiiy jarayon bo'lsada, hukumatning iqtisodiy siyosati bu jarayonlarning og'irligini kamaytirishi yoki kuchaytirishi mumkin. Masalan, ba'zi davlatlar iqtisodiy inqiroz vaqtida korxonalarga subsidiya va moliyaviy yordam berib, retsessiyaning chuqurlashishiga yo'l qo'ymaydi. Boshqa holatlarda esa noto'g'ri moliyaviy boshqaruv yoki korrupsiya inqirozni yanada kuchaytirishi mumkin. So'nggi yillarda dunyo iqtisodiyoti pandemiya, geosiyosiy mojarolar va global yetkazib berish zanjirlaridagi uzilishlar tufayli retsessiyaga yaqin holatni boshdan kechirmoqda. Mening fikrimcha, rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan, O'zbekiston kabi davlatlar, iqtisodiy diversifikatsiya qilishga (ya'ni, turli sohalarni rivojlantirishga) e'tibor qaratishi kerak. Faqat bitta sohaga tayanish (masalan, neft yoki gaz eksportiga) iqtisodiy inqiroz vaqtida mamlakatni qiyin ahvolga solib qo'yishi mumkin. Bozor iqtisodiyoti o'zgaruvchan va beqaror bo'lishi mumkin, shuning uchun har qanday mamlakat o'z iqtisodiy siyosatini oldindan rejalashtirishi kerak. Rivojlanayotgan davlatlar uchun iqtisodiy o'sishni doimiy ta'minlash va iqtisodiy inqirozlarni oldindan bashorat qilish muhim ahamiyatga ega. Agar mamlakat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlamasa, retsessiya va depressiya bosqichlari chuqurlashib, natijada aholining turmush darajasi pasayib ketishi mumkin.

Ishsizlik: Sabablari va Turlari

Ishsizlik – mehnatga layoqatli aholining bir qismi ish bilan ta'minlanmaganligi holati bo'lib, u quyidagi asosiy turlarga bo'linadi:

Friksion ishsizlik – vaqtinchalik ishsizlik bo'lib, odamlar eski ishidan ketib, yangisini izlayotgan paytda yuzaga keladi.

Tuzilmaviy ishsizlik – iqtisodiyotning tarkibiy o'zgarishlari natijasida yuzaga keladi. Masalan, texnologiyalar rivojlanishi natijasida ayrim kasblarning yo'qolishi.

Tsiqlik ishsizlik – iqtisodiy pasayish natijasida korxonalar qisqarishi tufayli yuzaga keladi. **Mavsumiy ishsizlik** – yilning muayyan davrlarida ishlovchi mutaxassislarning vaqtinchalik ishsiz qolishi (qishloq xo'jaligidagi mavsumiy ishchilar kabi). **Yashirin ishsizlik** – odamlarning rasmiy ish joyi bor, lekin ularning mehnat unumdorligi past yoki ular ish hajmi jihatidan to'liq band emas. Ishsizlik nafaqat iqtisodiy muammo, balki ijtimoiy beqarorlikning asosiy omillaridan biri

hisoblanadi. Yuqori ishsizlik darajasi aholining daromadlarini pasaytirib, kambag'allik va ijtimoiy norozilikni oshirishi mumkin. O'zbekiston iqtisodiyoti mustaqillik yillarida turli bosqichlarni boshdan kechirdi. 1990-yillarning boshlarida iqtisodiyotda pasayish kuzatilgan bo'lsa, keyinchalik islohotlar natijasida o'sish bosqichiga o'tildi. So'nggi yillarda esa iqtisodiy o'sish sur'atlari barqarorlashdi. Ayniqsa, yoshlar o'rtasida ishsizlik muammosi chuqurlashsa, migratsiya, jinoyatchilik va ijtimoiy beqarorlik xavfi ortadi. Ishsizlikni kamaytirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur: **Kasb-hunar ta'limini rivojlantirish** – zamonaviy kasblarga mos kadrlarni tayyorlash. **Yangi sanoat tarmoqlarini rivojlantirish** – ishlab chiqarishni kengaytirish orqali yangi ish o'rinlari yaratish. **Kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash** – davlat tomonidan imtiyozli kredit va grantlar ajratish. **Ish bilan bandlikni rag'batlantirish** – mehnat bozorini rivojlantirish va xususiy sektorni qo'llab-quvvatlash. O'zbekiston iqtisodiyoti ham so'nggi yillarda yangi yo'nalishlarga e'tibor qaratmoqda. Rasmiy statistikaga ko'ra, bandlik darajasi oshayotgan bo'lsada, yashirin ishsizlik ham mavjud. Ko'plab odamlar norasmiy sektorda ishlashga majbur bo'lib, bu ularning ijtimoiy himoyasiz qolishiga sabab bo'lmoqda. Bozor iqtisodiyotining davriy rivojlanishi tabiiy jarayon bo'lib, uning har bir bosqichi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Hukumat va tadbirkorlar ushbu o'zgarishlarga tayyor bo'lishi va iqtisodiy pasayish davrlarini yumshatish strategiyalarini ishlab chiqishi kerak. Ishsizlik esa har qanday iqtisodiyotning ajralmas qismi bo'lsa-da, uning salbiy oqibatlarini kamaytirish uchun mehnat bozori bilan bog'liq to'g'ri siyosat yuritish muhimdir. Ishsizlik faqat hukumat yoki tadbirkorlar muammosi emas – bu har bir fuqaroning hayotiga ta'sir qiladigan omildir. Shuning uchun iqtisodiy savodxonlikni oshirish, yoshlarni zamonaviy kasblarga tayyorlash va innovatsion g'oyalarga sarmoya kiritish kelajak uchun eng muhim yo'ldir.

Xulosa

Bozor iqtisodiyotining davriy rivojlanishi tabiiy jarayon bo'lib, iqtisodiyotning o'sishi, inqirozga uchrashi, tiklanishi va yangi bosqichga o'tishini anglatadi. Ushbu jarayonda ishsizlik darajasi doimiy ravishda o'zgarib turadi va iqtisodiy sikllarning muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Ishsizlik nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy

muammo ham bo'lib, u mamlakatning iqtisodiy siyosati, ishlab chiqarish hajmi, innovatsiyalar va texnologik taraqqiyot darajasiga bog'liq holda shakllanadi. O'zbekistonda bozor iqtisodiyotining shakllanishi va rivojlanishi 1991-yildan so'ng izchil davom etib kelmoqda. Davlat tomonidan amalga oshirilgan islohotlar natijasida iqtisodiy sikllar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ldi. Mustaqillikning dastlabki yillarida iqtisodiy o'sish sust bo'lgan bo'lsa, bugungi kunga kelib makroiqtisodiy barqarorlik ta'minlandi. Shu bilan birga, ishsizlik masalasi ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Ishsizlik turli shakllarda namoyon bo'ladi: friksion, tuzilmaviy, tsiklik, mavsumiy va yashirin ishsizlik O'zbekistonda ham kuzatilmoqda. Ishsizlikning yuqori darajada bo'lishi iqtisodiyotning sekinlashishiga, aholi daromadlarining kamayishiga va ijtimoiy beqarorlikka olib kelishi mumkin. Shu sababli, mamlakatda bandlikni oshirish bo'yicha turli dasturlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, **"Yoshlar – kelajagimiz"**, **"Har bir oila – tadbirkor"** kabi dasturlar orqali aholining mehnat bilan bandligi oshirilib, yangi ish o'rinlari yaratilmoqda. Shuningdek, iqtisodiy sikllar davomida texnologik o'zgarishlar va avtomatlashtirish natijasida ayrim kasblarga ehtiyoj kamayib borayotganini inobatga olish lozim. Kelajakda raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellektning rivojlanishi yangi ish o'rinlarini yaratishi bilan birga, eski ish o'rinlarining yo'q bo'lishiga ham sabab bo'lishi mumkin. Shu bois O'zbekiston davlat siyosatida mehnat bozorini moslashuvchan va zamonaviy talabga javob beradigan shaklda rivojlantirish muhim o'rin tutadi. Bundan tashqari, davlat tomonidan kichik va o'rta biznesni rivojlantirishga berilayotgan e'tibor ham ishsizlikni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega. Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash orqali iqtisodiy faollik oshiriladi, yangi ish o'rinlari yaratiladi va iqtisodiy sikllarning salbiy ta'siri kamayadi. Xulosa qilib aytish mumkinki, bozor iqtisodiyotining davriy rivojlanishi tabiiy jarayon bo'lib, unda ishsizlik muammosini samarali boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy barqarorlikka erishish va ishsizlikni kamaytirish uchun davlatning uzoq muddatli strategik rejalari, ta'lim tizimining mehnat bozoriga moslashuvi, texnologik taraqqiyot va innovatsiyalarga sarmoya kiritish kabi chora-tadbirlar zarur. Kelajakda raqamli iqtisodiyot, avtomatlashtirish va yangi biznes modellar ishsizlikka ta'sir etuvchi asosiy

omillar bo'ladi. Shu bois, davlat va xususiy sektor hamkorlikda aholining bandligini ta'minlash bo'yicha uzluksiz islohotlarni amalga oshirishi lozim.

Mavzu bo'yicha test savollari.

1. Bozor iqtisodiyotining davriy rivojlanishi qanday bosqichlardan iborat?

- A) Rivojlanish, regressiya, inqiroz, barqarorlik
- B) O'sish, cho'qqi, inqiroz, tiklanish
- C) Ishsizlik, inflyatsiya, deflyatsiya, barqarorlik
- D) Investitsiya, defitsit, o'sish, retsessiy.

2. Tsiklik ishsizlik qaysi iqtisodiy bosqichda kuchayadi?

- A) Ekspansiya
- B) Boom
- C) Retsessiya
- D) Tiklanish.

3. Friksion ishsizlik qanday holatda yuzaga keladi?

- A) Ishlab chiqarish pasayganda
- B) Ish qidirayotgan shaxslarning vaqtinchalik ishsiz qolishi
- C) Texnologik o'zgarishlar natijasida
- D) Davlat siyosati natijasida.

4. Tuzilmaviy ishsizlikning asosiy sababi nima?

- A) Ishlab chiqarishning kamayishi
- B) Texnologik o'zgarishlar va mehnat bozoridagi talabning o'zgarishi
- C) Davlat investitsiyalarining oshishi
- D) Ishchilar sonining ortishi.

5. O'zbekiston mehnat bozorida bandlikni oshirish uchun qanday davlat dasturlari mavjud?

- A) "Yoshlar – kelajagimiz"

- B) "Har bir oila – tadbirkor"
- C) "Temir daftar"
- D) Yuqoridagilarning barchasi.

6. Ishsizlik darajasini hisoblash uchun qanday formula qo'llaniladi?

- A) $\text{Ishsizlik} = \text{Ish bilan band aholi soni} / \text{Umumiy aholi soni} * 100\%$
- B) $\text{Ishsizlik} = \text{Ishsizlar soni} / \text{Mehnatga layoqatli aholi soni} * 100\%$
- C) $\text{Ishsizlik} = \text{Ish haqi} / \text{Ish bilan band aholi} * 100\%$
- D) $\text{Ishsizlik} = \text{Ishsizlik sug'urtasi} / \text{Ish haqi} * 100\%$.

7. O'zbekistonda 2023-yilda ishsizlik darajasi taxminan qanday bo'lgan?

- A) 3-4%
- B) 5-6%
- C) 8-9%
- D) 10-12%.

8. Ishsizlikning iqtisodiyotga salbiy ta'siri nimada namoyon bo'ladi?

- A) Aholining xarid qobiliyatining pasayishi
- B) Davlat budjeti defitsitining oshishi
- C) Ijtimoiy beqarorlikning kuchayishi
- D) Yuqoridagilarning barchasi.

9. Qaysi turdagi ishsizlik avtomatlashtirish va sun'iy intellekt rivojlanishi bilan bog'liq?

- A) Tsiklik ishsizlik
- B) Mavsumiy ishsizlik
- C) Texnologik ishsizlik
- D) Friksion ishsizlik.

10. Mavsumiy ishsizlik qaysi sohalarda ko'proq uchraydi?

- A) Qishloq xo'jaligi va turizm
- B) Bank va moliya sektori
- C) Sanoat va qurilish
- D) Axborot texnologiyalari

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI.

Saidov O., Abduvahobov A. Makroiqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2010.

G'ulomov S.S., Xoshimov B.A. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: Sharq, 2005.

Jo'rayev N. Bozor iqtisodiyoti va uning rivojlanish qonuniyatlari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2012. Karimov I.A. O'zbekiston bozor iqtisodiyotiga o'tish yo'lida. – Toshkent: O'zbekiston, 1993. Abduqodirov A., To'xtayev I. Iqtisodiy tahlil va prognozlash. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.

Mahmudov N. Mehnat bozori va bandlik siyosati. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.